

Олексієнко А. В.,

викладач

Запорізького державного медичного університету

ПАРАНТЕЗА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ДЕТЕРМІНАТИВНИХ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню парантетичних конструкцій як особливого типу детермінативних підрядних речень у структурно-синтаксичному та функціональному аспектах. Визначено схожі та диференційні риси детермінативних вставних конструкцій від інших типів детермінативних підрядних речень. Виокремлено блоки моделей детермінативної парантези, проаналізовано об'єм її структури.

Ключові слова: детермінативна парантеза, вставна конструкція, поліпредикативне речення, об'єм ППР, модель.

Питання, що стосуються граматичної сутності речення, залишаються й на сьогодні актуальними та важливими. Антропоцентрична спрямованість на явища, що відображають роль людського фактору в мовній комунікації, спонукала лінгвістів до дослідження граматичних форм, що раніше розглядалися розрізнено і формально, вивчати їх у взаємозв'язку форми і змісту речення, тобто як багатаспектну одиницю. Це стосується і поняття парантетичних конструкцій, які співвідносяться зі змістом основного складу речення, однак граматично з ним не пов'язані.

Синтаксичне явище парантези досліджується лінгвістами в різних аспектах. Так, наприклад, Г. Шрайтер аналізує характер зв'язку парантези з матричним реченням, А. Басарак установлює функціональні типи та типологічні позиції парантетичних конструкцій, Я.Г. Біренбаум описує парантетичні властивості підрядних речень. Однак, функціонування вставних речень як особливого типу детермінативних не було об'єктом спеціального дослідження, чим характеризується **актуальність** даної роботи.

Метою статті є визначення особливостей парантетичних конструкцій як специфічного виду детермінативних підрядних речень та виокремлення моделей детермінативної парантези.

Парантеза як тип детермінативного підрядного речення вносить до матричного речення уточнення, пояснення, коментар тощо. У зв'язку з цим, Александрова розділяє парантетичні включення на конструкції посилання, екземпліфікації та деліберації, що мають відсылну, уточнюючу та оцінюючу функції відповідно [1, с. 33-34]. Слід також відмітити, що переривання синтаксичної цілісності речення за допомогою вставної конструкції відбувається адресатом свідомо [4, с. 88], що пов'язано, як правило, з необхідністю надати відомості, що виникають у момент висловлення, або як специфічний засіб авторського коментування тексту.

Як й інші типи детермінативних речень, парантеза представляє самостійне речення, що надає факультативні відомості до головного речення загалом, однак може бути

еліміновано без порушення його змісту. Специфічним є інтеркалірованість детермінативної парантетичної конструкції [8, с. 204], тобто на відміну від інших типів детермінативних речень, вставне речення розриває формальну синтаксичну структуру матричного речення, а отже й інформаційний потік. При цьому вставна конструкція утворює в реченні окрему синтагму, що є причиною виокремлення трьох формальних частин висловлення: конструкції до включення, безпосередньо включення та конструкції після включення. Таким чином, парантетична конструкція стоїть переважно в інтерпозиції.

Предикативна організація парантези як виду детермінативного речення корелює з особливостями останнього. Таксисні відношення пов'язані з основними типами часових відношень та поділяються на відношення одночасності / передування / слідування. Найуживанішими є відношення одночасності, що можуть виражатися сполученням «Präteritum / Präteritum». Так, у (1) *Wenn es zu der großen Offensive der Sowjets kommen sollte – woran keiner glaubte –, dann setzte sie im Mittelabschnitt ein und in der Südukraine* /Н. Konsalik/ часове співвідношення підпорядковується наративному характеру ситуації, тобто тенденції до вживання форм претеритуму для розповіді про минулі події. Найменш поширеними є таксисні відношення передування. Це пов'язано зі спрямованістю дії ретроспективно, що не є досить розповсюдженим розвитком подій.

Модальність парантетичних конструкцій виражає додаткову інформацію про ступінь зумовленості ситуації, її регулятивних, оцінних та інших характеристик [3, с. 303]. В детермінативній парантезі переважає вживання індикативу, що вказує на тяжіння до кореляції події з реальною дійсністю. Напр., у (2) *Sie humpelte vorweg; ihre Krieger folgten ihr und zerrten die Gefangene mit sich, die sich störrisch wie ein Esel benahm – was darin endete, dass die Albat durch den Schnee hinter sich her schleiften* /Н. Markus/ автор намагається максимально наблизити події до реальності, хоча сама ситуація є нереальною, адже мова йде про війну гномів (Krieger – Zwerge).

В категорії персональності для детермінативної парантези характерним є кореляція з третьою особою однини, що часто зумовлене семантикою сполучника. При цьому, персональна ситуація виражає конкретно-особовий, неозначено-особовий або узагальнено-особовий плани висловлення за допомогою діатези. Так, у (3) *Schließlich war der Oberkellner in seiner Jugend selbst Liffjunge gewesen – was noch der Stolz dieser Generation von Liffjungen war –, er war es gewesen, der die Liffjunges zum erstenmal organisiert hatte, ...* /Fr. Kafka/ семантично функцію підмета виконує сполучник was, який за допомогою метода елі-

мінації можна замінити на займенник *es*: *Schließlich war der Oberkellner in seiner Jugend selbst Liftjunge gewesen. Es war noch der Stolz dieser Generation von Liftjungen. Er war es gewesen, der die Liftjungen zum erstenmal organisiert hatte, ...* У випадках вживання інших сполучників в елімінованому паратентичному підрядному реченні сполучник залишається, а займенник додається для повноти предикативної конструкції. Напр.: (4) *Ich selbst freilich wußte es besser – wobei fraglich blieb, was unglaublicher war: Hellseherei oder ein sprechender Hund* /К. Meyer/ – *Ich selbst freilich wußte es besser: Hellseherei oder ein sprechender Hund. Wobei es fraglich blieb, was unglaublicher war.*

Пунктуаційно вставні детермінативні конструкції виокремлюються, як правило, за допомогою тире та коми. Виокремлення парантези дужками зустрічається рідко. Так, у (5) *Nun ist die Zahl Zwölf nach den Lehren der Kabbala das Sinnbild für Seligkeit und Heiligkeit – worin mir kaum ein Zusammenhang zum Borgia-Papst zu bestehen scheint* /К. Meyer/ паратентично виділяється лише детермінативне речення, а у (6) *Tötges immerhin ist längst beerdigt (mit einem unangemessenen Aufwand, wie manche Leute festgestellt haben)* /Н. Böll/ детермінативне речення є елементом, що разом з детермінантом складають вставну конструкцію.

Одним з важливих показників поліпредикативного речення (ППР) з вставними детермінативними одиницями виступає об'єм, тобто сума предикативних одиниць (ПО), що складають речення [6, с. 102]. Об'єм може варіюватись (від двох до 15 ПО), однак надзвичайно велика семантико-синтаксична завантаженість конструкції зустрічається досить рідко, адже в комунікативному вживанні такі конструкції мають певні обмеження.

Таблиця 1

Об'єм ППР з парантезою

Кількість ПО	2 ПО	3 ПО	4 ПО	5 і більше ПО
Кількість прикладів	63	76	38	39
Кількість прикладів (%)	28,9	35,4	17,8	17,9
Всього – 216 (100%)				

Найбільш поширеними є багатокомпонентні складні речення, які поширюються двома (63 – 28,9 %), трьома (76 – 35,4 %) або чотирма ПО (38 – 17,8 %), включаючи детермінативну парантезу. Наприклад: (7) *Nicht einmal die Tatsache, daß er, er allein die Herkunft der Tatwaffe herausgefunden hat^{ПО-1} – was Beizemme, Moeding und ihren Helfern nicht gelang^{ПО-2} – , trostet ihn* /Н. Böll/ (8) *Schauplatz dieser Ausschweifungen war – wie könnte es anders sein^{ПО-1} – sein inneres Imperium, in das er von Geburt an die Konturen aller Gerüche eingegraben hatte^{ПО-2}, denen er jemals begegnet war^{ПО-3} /P. Süßkind/; (9) *Er brauchte nicht im Stationsdienst zu arbeiten und – was sonst die Aufgabe der Hilfspfleger ist^{ПО-1} – die niedrigen Dienste zu übernehmen^{ПО-2}, sondern er wurde mit der Ausfüllung einer Lücke beauftragt^{ПО-3}, die Anja Iwanowna entdeckt hatte^{ПО-4} /Н. Kosalik/. Таке співвідношення відповідає також схемі оптимального кодування, згідно якій кодування відбувається найкраще, якщо склад-**

ні конструкції вживаються рідко [7, с. 86]. Таким чином, внутрішнє розгортання конструкції, а відповідно збільшення об'єму ППР за допомогою парантези служить для передачі складної розгалуженої інформації або для більш яскравого стилістичного ефекту. Так, у (10) *Dies nun liegt eine halbe Meile Wegs vor Wittenberg (wo – Welch Ironie des Schicksals – meine Geschichte ihren Anfang nimmt) /Н. Kosalik/ парантеза, що виражається детермінативним реченням, переривається іншою вставкою, що стилістично експлікує іронічність ситуації.*

За структурним складом детермінативна парантеза є завжди полікомпонентною з розгорнутим модусом [2, с. 96]. Як відомо, класичну структурно-семантичну модель порядку розміщення головних членів у головній та підрядній частинах ППР можна представити у вигляді [N+V], k [N+(Si)+V], де N – підмет, V – присудок, k – сполучник підрядності, Si – елементи речення, що не впливають на зміни у моделі, [] – межі однієї предикативної одиниці [11, с. 71]. Однак, дослідження показало, що під час реалізації паратентичних детермінативних речень ці норми можуть порушуватися.

Виходячи з внутрішньої структури речення загалом, до складу якого входить парантеза, слід розрізнити три блоки моделей:

- I. Блок: [S+Si, – k (S+V) –, +V], де () – межі парантези.
- II. Блок: [S+V], kn [Sn+Vn] – k (S+V).
- III. Блок: [S+V], kn [Sn+Vn] – k (S+V), kn [Sn+Vn].

До першого блоку відносяться СПР з розривом структури головного речення за допомогою парантези, наприклад: (11) *Die Genossen in Moskau und erst in der Provinz – wozu er Tiflis zählte – haben noch nicht den Blick für das Notwendige /Н. Kosalik/. Таке відокремлення підмета та присудка ГР надає експресивності висловленню, акцентуючи увагу на суб'єкті та наближаючи його до розмовного синтаксису. В моделях цього блоку парантеза реалізує експромти та короткі репліки, які надають реченню додаткової виразності.*

Паратентичне детермінативне речення другого блоку моделей стоїть у постпозиції по відношенню до ГР. Такі речення реалізують себе відповідно до правил класичної граматики: (12) *Ich weiß nicht, ob sie Gwen mißtraute, doch auf alle Fälle schien es ihr ratsam, nicht jedem gleich alles zu offenbaren – womit sie zweifellos recht hatte /К. Meyer/. Завдяки цьому, мовець намагається зберегти змістовну підпорядкованість інформації ПР по відношенню до ГР.*

Речення третього блоку моделей є найбільш поширеними, що пов'язано зі стилістикою художнього тексту. Так, у (13) *Damit nicht genug: vom Güterbahnhof kam ihm ein Bericht auf den Tisch, der erst durch sieben nicht zuständige Stellen gelaufen war – was die Stempel und Unterschriften bewiesen –, bis ein Beamter den Einfall gehabt hatte, das Ganze dem NKWD zuzuschieben /Н. Kosalik/ речення ускладнюється декількома парантезами, включаючи детермінативне включення. З одного боку вставні конструкції надають додаткової експресивності висловленню, з іншого боку вони збільшують об'єм речення, що ускладнює його сприйняття. Паратентичне детермінативне речення у (13) виступає як коментар, що вносить уточнення до основного змісту висловлення.*

Отже, парантеза як особливий тип детермінативних речень надає додаткову інформацію, та носить факультатив-

тивний характер. Як правило, вставна конструкція виділяється тире та комами. Основними цілями її змісту виступають інформаційно-уточнююча та експресивна. Речення з детермінативною парантезою тяжіють до ускладнених структур з переважно трьома ПО. Структурно-семантичні моделі можна поділити на три блоки, в залежності від характеру включення парантези до структури ГР. Найбільш поширеним є парантеза, що стоїть в інтерпозиції між підрядними реченнями та не порушує конструкцію ГР.

Перспективним для подальшого дослідження вбачається більш детальний аналіз моделей детермінативної парантези.

Література:

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О.В. Александрова. – М.: Высшая школа, 1984. – 212 с.
2. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 2004. – 240 с.
3. БЭСЯ: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
4. Гавриленко И.И. Функции и типы вставных конструкций в научных текстах // Весник Московского Университета / И.И. Гавриленко. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – № 6. – С. 80-91.
5. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка / О.А. Кострова. – М.: Изд-во «Флинта», 2004. – 242 с.
6. Уханов Г.П. Синтаксис предложения: Сб. научных трудов / Г.П. Уханов. – Тверь: Калининский гос. ун-т, 1983. – 109 с.
7. Уханов Сложные элементарные и полипредикативные предложения: Сб. научных трудов / Г.П. Уханов. – Тверь: Калининский гос. ун-т, 1981. – 131 с.
8. Худяков А.А. Семантика простого предложения / А.А. Худяков. – Архангельск: Помоский гос. ун-т 2000. – 272 с.
9. De Gruyter Lexikon: Deutsche Morphologie / Hrsg. von E. Hentschel u. P.M. Vogel. – B., N.Y.: Walter de Gruyter, 2009. – 479 S.

10. Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Hrsg., bearb. von P. Eisenberg. – 6., neu bearb. Aufl. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 1998. – 912 S.

11. Dürscheid Ch. Syntax: Grundlagen und Theorien / Ch. Dürscheid. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. – 260 S.

Алексеев А. В. Парантеза как специфический вид детерминативных придаточных предложений.

Аннотация. Статья посвящена исследованию парантезических конструкций как специфического вида детерминативных подчиненных предложений в структурно-синтаксическом и функциональном аспектах. Определено сходные и дифференциальные черты детерминативных вставных конструкций от других видов детерминативных подчиненных предложений. Выделены блоки моделей детерминативной парантезы, проанализирован объем её структуры.

Ключевые слова: детерминативная парантеза, вставная конструкция, полипредикативное предложение, объем ППП, модель.

Oleksiienko A. Paranthese as a specific type of sentential clauses

Summary. The article is devoted to parathetical constructions as a specific type of sentential subordinate clauses in the syntactic-structural and functional aspects. Similar and differential features of sentential inserted clauses from other types of sentential clauses are determined. Blocks of sentential paranthese models are singled out, the volume of its structure are analyzed.

Key words: sentential paranthese, inserted construction, polypredicative sentence, volume of PPS, model.